

До спеціалізованої вченої ради

ДФ 41.086.052 Національного університету

«Одеська юридична академія»

65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2

ВІДГУК

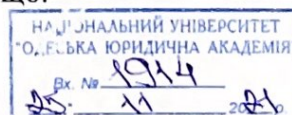
офіційного опонента к.ю.н, доцента **Трояновського Олександра Васильовича** на дисертацію **Мануїлової Анни Іванівни** на тему: **«Естопель як загальний принцип міжнародного права»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – міжнародне право

Актуальність обраної теми. Дисертаційна робота А. І. Мануїлової присвячена складній і недостатньо розробленій в доктрині міжнародного права темі естопеля як загального принципу міжнародного права, юридична природа якого впливає з послідовності та добросовісності поведінки держави щодо певної фактичної чи юридичної ситуації.

Згідно з найбільш загальним визначенням, естопель (від англ. «estop» – позбавляти права висувати заперечення) – це «правовий принцип, згідно з яким особа втрачає право посилаючись на будь-які факти в обґрунтування своєї позиції». У міжнародному праві естопель також має самостійне юридичне значення – зазначений принцип захищає законні очікування держав, що виникли у зв'язку з поведінкою іншої держави.

Йдеться про певний рівень стабільності та передбачуваності в манері поведінки держави. Держава не має права отримувати переваги з власної протиправної поведінки, коли внаслідок власних винних чи незаконних дій вона позбавляє іншу сторону або безпосередньо свого права, або можливості скористатися ним.

Обрана для вивчення тематика набуває особливої актуальності, оскільки серед представників правової науки немає єдності думок щодо природи естопеля; його розглядають як міжгалузевий принцип, доктрину, інститут права, санкції за порушення принципу добросовісності, один з проявів принципу добросовісності, правового механізму тощо.

Незважаючи на наявність досить глибоких наукових міркувань на тему джерел та загальновизнаних принципів міжнародного права, робіт, в яких досліджувався б естопель як загальний принцип права, недостатньо. До сих пір не систематизована судова практика з цього питання, не узагальнені результати наукових праць.

На цьому тлі представлена дисертаційна робота є одним з перших комплексних досліджень теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з застосуванням естопеля як загального принципу права, в українській науці міжнародного права.

Обрана дисертанткою тема, безумовно, дає підстави визнати її такою, що має високу ступінь актуальності для вітчизняної юридичної науки та правозастосовчої практики в Україні. Не викликає сумнівів, що перед вітчизняною наукою міжнародного права в сучасних умовах, в першу чергу, стоять завдання розробки проблем, що мають прагматичний характер. Це особливо важливо, коли мова йде про інститути, які з'являються й в українському праві.

Особливо актуальним є звернення до питань теоретичної розробки принципу естопеля з огляду на його активне використання в нещодавній судовій практиці нашої держави.

Таким чином, проблеми, підняті авторкою у дослідженні, можна оцінити як актуальні і затребувані як наукою, так і практикою.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Високий ступінь вірогідності і наукової обґрунтованості переважної кількості результатів дослідження А. І. Мануїлової забезпечено використанням значного обсягу наукових джерел, нормативно-правових актів, а також належних наукових методів, що дозволило здобувачці сформулювати низку важливих наукових положень, висновків та рекомендацій.

Окреслені дисертанткою завдання дисертаційної роботи спрямовані на вирішення низки питань, відповіді на які дозволяють розібратися в природі,

особливостях естопеля як загального принципу права, визначити його походження та етапи становлення; особливостях застосування принципу естопеля в міжнародно-правовій системі; розкрити зв'язок принципу естопеля з іншими загальними принципами права та принципами міжнародного права; охарактеризувати взаємозв'язок принципу естопеля з принципом добросовісності, який є його правовим підґрунтям, та інститутом односторонніх актів держав; виявити механізмів принципу естопеля та межі його дії; висвітлити матеріальні та процесуальні аспекти застосування принципу естопеля та правові наслідки його порушення.

Це забезпечує досягнення поставленої перед дисертаційним дослідженням цілі, що полягає у розробці теоретичних та практичних положень, що визначають принцип естопеля як загальний принцип міжнародного права, а також формулюванні рекомендацій щодо його застосування в Україні

Наукова новизна рецензованої дисертації полягає в тому, що, по-перше, вона є першим в українській науці міжнародного права комплексним дослідженням принципу естопеля як загального принципу міжнародного права, в якому розкрито особливості розвитку цього принципу на різних етапах становлення міжнародного права, зокрема, розкрито зв'язок між принципом естопеля та його юридичною основою – принципом добросовісності: якщо принцип добросовісності передбачає необхідність дотримання певного рівня послідовності в поведінці суб'єктів права, то естопель забезпечує примушування щодо дотримання принципу добросовісності; по-друге, в роботі визначено конститутивні елементи естопеля, а саме: 1) існування певної зрозумілої та недвозначної міжнародно-правової позиції з основних питань, що виражається на основі вільного та обдуманого волевиявлення суб'єкта міжнародного права; 2) вчинення іншим суб'єктом міжнародного права, який самим добросовісним способом покладався на неї, (дестинатором цієї позиції) будь-яких дій або утримання від них; 3) як наслідок таких дій чи бездіяльності – завдання збитків власній

позиції дестинатора; 4) скасування або суттєва зміна державою своєї первісної позиції. Присутність всіх зазначених елементів є неодмінною умовою при констатації ситуації естопеля.

Обґрунтованими у зв'язку з цим є висновки авторки щодо розмежування принципу естопеля та інституту односторонніх актів: у випадку односторонніх актів держава виступає з чітким наміром покласти початок новим правовідносинам, взявши на себе в односторонньому порядку міжнародно-правові зобов'язання; у випадку з естопелем держава втрачає можливість відмовлятися від своєї попередньої позиції, внаслідок якої виникли права в третіх сторін;

Викликає підтримку висновок авторки, що дійсним об'єктом захисту принципу естопеля виступає довіра, обумовлена попередньою поведінкою сторони, яка в більшості випадків об'єктивується через адаптацію власної поведінки, яка у зв'язку з подальшою суперечливою поведінкою завдає стороні збитки або стає причиною настання для неї серйозних негативних наслідків.

Вищевикладене дозволяє говорити про актуальність і новизну теми дисертаційного дослідження А. І. Мануїлової, а також теоретичну та практичну значущість отриманих результатів.

При оцінці плюсів представленої роботи, перш за все, слід відзначити спрямованість на комплексне вивчення доктринальних підходів до естопеля як загального принципу права, у зв'язку з чим в роботі проведено ґрунтовний порівняльно-правовий аналіз закріплення принципу естопеля та практики його застосування в праві різних держав.

А. І. Мануїлова досить аргументовано розкриває механізм естопеля, в основі якого лежить принцип добросовісності, спрямований на підтримку юридичної безпеки суб'єктів правовідносин, що реалізується двома способами: 1) як процесуальне заперечення під час розгляду справи; 2) як норма-принцип, покликана на основі принципу добросовісності сприяти забезпеченню юридичної безпеки суб'єктів правовідносин.

Заслужують на підтримку висновки дисертантки про те, що застосування принципу естопеля при вирішенні спору в суді можливо не тільки при наявності заяви сторони, але і безпосередньо самим судом з метою припинення зловживання сторонами судового процесу їх процесуальними правами. Саме в цьому бачиться баланс між розширенням судової дискреції і проблемою захисту процесуальних прав сторін.

Безсумнівним достоїнством роботи є детальний аналіз багатой прецедентної практики – як міжнародної, так й національної, – в якій знайшли положення щодо становлення та розвитку розуміння та обґрунтування змісту принципу естопеля. Науковою новизною характеризується і підхід дисертантки до класифікації видів естопеля, що знайшли відображення в правовій доктрині та судовій практиці різних держав.

Заслужують на підтримку висновки дисертантки про межі дії принципу естопеля: з одного боку, застосування принципу естопеля не повинно порушувати право на заперечення учасника судового процесу; з іншого боку, право на заперечення припиняється (втрачається) учасником спору тоді, коли є ознаки створеної ним ситуації естопеля, в разі кваліфікації (виявлення) якої обмежувальним механізмом реалізації права на заперечення є застосування принципу естопеля з метою збереження справедливого балансу інтересів сторін спору.

Структура роботи побудована логічно, її зміст має внутрішню єдність, дозволяє в повній мірі послідовно розкрити тему дисертаційного дослідження та забезпечити вирішення поставлених завдань і досягти мети дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі обґрунтовуються актуальність теми дисертаційної роботи, ступінь її вивченості, теоретичні та методологічні основи дослідження, наукова новизна, теоретична і практична значущість отриманих результатів, наводяться положення, що виносяться на захист.

Перший розділ присвячений дослідженню походження та змісту

естопеля як загального принципу права і складається з трьох підрозділів, присвячених теоретичному дослідженню поняття загальних принципів права та їхньої ролі у міжнародно-правовій системі, історії становлення принципу естопеля у загальному праві та його рецепція у право інших держав, а також ролі принципу естопеля у міжнародно-правовій системі. Авторка робить слушний висновок, що літературі виділяють різні підходи щодо визначення суті та змісту загальних принципів, а також їх правової природи та взаємодії з іншими джерелами міжнародного права, такими як договір та звичай; наявність декількох різних точок зору в цьому рішенні говорить про існування досить широкого спектра розуміння ідеї естопеля і невирішеність питання про його співвідношення з негласною угодою.

Згідно з обраною авторкою архітектонікою дослідження в другому розділі роботи розкривається роль принципу естопеля у механізмі міжнародно-правового регулювання. Зокрема, дисертант розглядає нормативне закріплення принципу естопеля у міжнародному праві – в договірних та звичаєвих нормах, розкриває співвідношення естопеля з односторонніми актами, аналізує міжнародну судову практику застосування принципу естопеля.

Авторка обґрунтовує, що юридичною основою принципу естопеля є принцип добросовісності, який по відношенню до принципу естопеля відіграє двояку роль. По-перше, він забезпечує захист правомірних інтересів держави, яка на основі цього принципу довірилася заявам та поведінці протилежної сторони. По-друге, принцип добросовісності вимагає від держави, суперечливими заявами та поведінкою якої створено естопель, дотримуватися послідовності у своїх діях і, тим самим, базуючись на суворому дотриманні цього принципу, дотримуватися своєї позиції у відносинах з іншими державами.

Визначено конститутивні елементи естопеля, а саме: 1) існування певної зрозумілої та недвозначної міжнародно-правової позиції з основних питань, що виражається на основі вільного та обдуманого волевиявлення суб'єкта

міжнародного права; 2) вчинення іншим суб'єктом міжнародного права, який самим добросовісним способом покладався на неї, (дестинатором цієї позиції) будь-яких дій або утримання від них; 3) як наслідок таких дій чи бездіяльності – завдання збитків власній позиції дестинатора; 4) скасування або суттєва зміна державою своєї первісної позиції. Присутність всіх зазначених елементів є неодмінною умовою при констатації ситуації естопеля.

Особливості застосування принципу естопеля та правові наслідки його порушення знайшли відображення в третьому розділі дисертаційної роботи. У розділі аналізуються матеріальні та процесуальні аспекти застосування принципу естопеля, наслідки порушення принципу естопеля. Окремий інтерес становить наведений в підрозділі три розділу розгляд прояву принципу естопеля в контексті Будапештського меморандуму, за результатами якого зроблено висновок, що він містить норми міжнародного права, які, анексувавши Крим, порушила Російська Федерація, чим порушила принцип естопеля.

Структура роботи повністю відповідає поставленим цілям і завданням, порядок розташування матеріалу послідовний, основні висновки авторки обґрунтовані. Роботу відрізняє науковий стиль викладу, структурованість, коректність цитування використаних джерел. У дисертації здобувачка посиляється на авторів або джерело запозичення матеріалів.

Висновки, що виносяться дисертанткою на захист, є логічним підсумком проведеного дослідження. Вони досить повно і переконливо обґрунтовані авторкою і, безсумнівно, представляють наукову цінність.

Аналіз змісту роботи свідчить про самостійну, завершену, значною мірою аргументовану, комплексну роботу і дозволяє констатувати достатній науково-теоретичний та прикладний рівень проведеного дослідження. Вдала структурна побудова дисертації свідчить про науково вивірений та в основному аргументований підхід до вирішення поставлених завдань і досягнення мети дослідження: висунуті й обґрунтовані дисертанткою положення та рекомендації становлять певну наукову цінність, оскільки в

дисертації по-новому вирішено важливе наукове завдання, що має суттєве значення для розвитку міжнародного права.

В цілому, оцінюючи зміст дисертації А. І. Мануїлової, можна відзначити, що більшість положень, висновків і пропозицій авторки, сформульовані в результаті дослідження, є достовірними та обґрунтованими, характеризуються науковою новизною.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання в законотворчій діяльності та правозастосуванні, а також в навчальному процесі при викладанні курсу міжнародного права, права вирішення міжнародних спорів, порівняльного правознавства, теорії та практики міжнародного права, міжнародного приватного права.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях. Усі наукові статті, опубліковані дисертанткою у фахових виданнях (5 статей), відповідають вимогам МОН України щодо наявності обов'язкових елементів (постановка проблеми у загальному вигляді; аналіз останніх досліджень і публікацій; виділення невирішених частин загальної проблеми; формулювання цілей статті тощо). Усі статті містять повний опис наукових результатів, що підтверджує їх достовірність. У наукових працях, в яких висвітлюється основний зміст дисертації (загалом 13), не виявлено тотожних за змістом статей, опублікованих у фахових виданнях. Зміст публікацій цілком відповідає тексту дисертації. Можна констатувати те, що результати та висновки, які містяться в аналізованому дисертаційному дослідженні, відомі широкому колу наукової громадськості. Результати дослідження доповідалися на семінарах та конференціях. Таким чином, можна зробити висновок, що основні положення та висновки дисертації авторкою оприлюднені належним чином.

Аналіз структури і форми дисертації не виявив суттєвих порушень щодо оформлення. Структура роботи в цілому відповідає її назві. Слід відзначити, що авторка послідовно виклала матеріал, в основному правильно співвідносячи загальні та конкретні питання, сформулював необхідні

дефініції.

Зауваження щодо змісту дисертації. Разом з тим, поряд із зазначеними позитивними моментами, у дослідженні є деякі дискусійні положення, які потребують додаткових пояснень під час публічного захисту:

1. Попри досить ґрунтовний огляд підходів до розуміння загальних принципів права, які окремі автори вважають поряд із міжнародними договорами та звичаями формальними джерелами міжнародного права, інші – називають лише засобами для застосування звичаєвих і договірних норм, авторка не робить власного однозначного висновку щодо правової природи принципу естопеля та його місця в системі джерел міжнародного права, що вимагає певних пояснень під час захисту дисертаційної роботи.

2. Не можна погодитися з позицією авторки щодо співвідношення принципу естопеля з принципом *res judicata* (правовою доктриною, що походить із римського права і означає остаточність рішення суду, яке набрало законної сили) та преюдиції, які є самостійними інститутами, тому такий підхід, на наш погляд, є невиправданим розширенням змісту концепції естопеля.

3. За текстом дисертації використано низку понять: «принцип естопеля», «доктрина естопеля», «концепція естопеля», «інститут естопеля», «ситуація естопеля», – без належного розкриття їх змісту та співвідношення. Це, з одного боку, свідчить про певну непослідовність у використуваній термінології та, з іншого, потребує додаткової аргументації та пояснень.

4. Авторка пропонує та обґрунтовує в роботі механізм естопеля, аналізує умови та межі його застосування. Разом з тим залишилося відкритим питання щодо форми волевиявлення держави, яким створюється певна правова позиція, наступне відступлення від якої може привести до ситуації естопеля. Зокрема, мова йде про так звану мовчазну згоду держави – чи є вона достатнім свідченням про волевиявлення держави, яким створюється певна позиція щодо певних питань права чи фактів?

5. Формальним зауваженням є використання за текстом роботи при розкритті змісту та правових наслідків естопеля у міжнародному праві терміну «особа», яким відповідно до загально прийнятої термінології застосовується для позначення юридичних та фізичних осіб і який, відповідно, є не досить вдалим.

Іншим терміном, який активно використовується в роботі, проте залишився без розкриття його змісту, – «забезпечення юридичної безпеки суб'єктів права».

Слід підкреслити, що висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження А. І. Мануїлової, оскільки деякі із наведених зауважень свідчать про складність порушених у дисертації питань та можуть стати приводом для дискусії під час процедури публічного захисту дисертації. Дисертаційне дослідження справляє сприятливе враження з точки зору якості подачі матеріалу, використання наукових методів, новизни, самостійності та глибини.

Загальна оцінка дисертаційної роботи. Дисертація «Естопель як загальний принцип міжнародного права» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачкою у вигляді спеціально підготовленого рукопису, містить висунуті здобувачкою науково обґрунтовані теоретичні положення, що у сукупності вирішують актуальну наукову задачу у сфері міжнародного права, характеризується єдністю змісту і свідчить про особистий внесок здобувачки у розвиток науки міжнародного права.

Таким чином, за своєю актуальністю, новизною постановки та вирішенням досліджених питань, теоретичним рівнем і практичною корисністю, достовірністю і обґрунтованістю одержаних результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях, а також за оформленням, дисертація відповідає рівню дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Обрану тему дисертаційної роботи необхідним чином розкрито, поставлену мету досягнуто, завдання дисертаційної роботи в цілому виконано.

Дисертація «Естопель як загальний принцип міжнародного права» за своїм змістом відповідає п.п. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 «Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06.03.2019 р. із наступними змінами та доповненнями, а її авторка, Мануїлова Анна Іванівна, заслуговує присудження її наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – міжнародне право.

Офіційний опонент

доцент кафедри економіки, права та
управління бізнесом к.ю.н. доцент

О. В. Трояновський

